

**ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԻՄԵՐԵԹԻ ԹԵՄԻ
ԿՈՆՍԻՍՏՈՐԻԱՆ (XIX Դ. 30-ԱԿԱՆ ԹԹ. –XX Դ. ԱՌԱՋԻՆ
ՏԱՄՆԱՄՅԱԿ)**

Վարդիթեր Գրիգորյան

Հայաստանի ազգային արխիվ, առաջատար արխիվագետ

Հրաչյա Քոչար 5/2, 0033 Երևան, Հայաստան

Էլ. հասցե՝ vardgrig00@gmail.com

Հոդվածը ներկայացվել է 07.08.2019, գրախոսվել է 07.08.2019, ընդունվել է
տպագրության 06.12.2019

Ներածություն

Հին Հռոմում կոնսիստորիա է անվանվել կայսերը կից գործող գաղտնի խորհուրդը (լատ. consistorium-համատեղ կանգնած): Հռոմ-կաթոլիկական եկեղեցում այդպես էր կոչվում կարդինալների խորհուրդը, որը հրավիրում էր Հռոմի պապը: Ռուսական եկեղեցու թեմերում թեմակալ առաջնորդներին կից առաջին կոնսիստորիաները բացվեցին XVIII դարում, Հայոց եկեղեցու թեմերում՝ սինոդային կառավարմանն անցնելուց հետո: Էջմիածնի սինոդի գործունեության շրջանում կոնսիստորիան թեմական կառավարման կենտրոնական վարչական մարմինն էր և գոյություն ունեցավ մինչև սինոդի փակվելը:

Կոնսիստորիայի կառուցվածքը: Իրավասության շրջանակները

1836 թ. Հայոց եկեղեցու կառավարումը կանոնավորող կանոնադրության ընդունումից հետո Ռուսական կայսրության կազմում ստեղծված հայոց վեց հոգևոր թեմերում էլ բացվեցին կոնսիստորիաներ: Յուրաքանչյուր թեմում գործում էր մեկ կոնսիստորիա: Այն կոչվում էր նաև Հոգևոր ատյան: Կառուցվածքային առումով դրանք միատեսակ էին: Հիմնականում նույնաբնույթ էին նաև հետագայում նրանց գործունեության ընթացքում ի հայտ եկած խնդիրները՝ պայմանավորված բյուրոկրատական կառավարման թելադրած կանոններով: Հավելենք նաև, որ եկեղեցական կառավարման սինոդային մոդելը մեծ մասամբ կրկնում էր ժամանակի պետական կառավարման մարմինների աշխատելաոճը:

Կոնսիստորիան բաղկացած էր գրասենյակից (դիվանատուն) և ներկայացուցչությունից: Գրասենյակը գլխավորում էր ատենադպիրը կամ քարտուղարը, իսկ աշխատանքներն իրականացնում էին թարգմանիչը, արխիվարիուսը, էկզեկուտորը (տնտեսական գործերի պատասխանատուն) և գրագիրները: Ներկայացուցչությունը կազմված էր չորս անդամից՝ մեկ վարդապետ և երեք ավագ քահանա, որոնց նշանակում էր թեմակալ առաջ-

նորոն էջմիածնի սինոդի համաձայնությամբ: Գրասենյակի աշխատակիցներին ընտրում էին կոնսիստորիայի անդամները, հաստատում էր թեմակալ առաջնորդը¹:

Գրասենյակի հիմնական գործառույթը կոնսիստորիայի փաստաթղթաշրջանառության գործընթացի կազմակերպումն էր, իսկ ներկայացուցչությանը՝ ընթացիկ հարցերի վերաբերյալ հրամանների և որոշումների ընդունումը: Դա իրականացվում էր պարբերաբար գումարվող կոլեգիալ նիստերի² միջոցով, որոնց կարող էին մասնակցել միայն ներկայացուցչության անդամները: Թեմակալ առաջնորդը նիստերին չէր մասնակցում, սակայն որոշումների վերջնական հաստատումը նրան էր վերապահված: Առարկությունների կամ անհամաձայնությունների դեպքում նա իրավունք ուներ այն վերադարձնելու լրացուցիչ քննարկման:

Կոնսիստորիայի իրավասությունների անմիջական շրջանակներն ընդգրկում էին՝

- թեմի հոգևորականների, եկեղեցիների, վանքերի, ուխտատեղիների և դպրոցների նկատմամբ վերահսկողության իրականացում.
- թեմի վանքերի և եկեղեցիների կայքի կառավարում.
- վանքերի, եկեղեցիների, դպրոցների օգտին կամավոր նվիրատվությունների հավաքման թույլտվության տրամադրում.
- հոգևորականների որբերի և այրիների նկատմամբ խնամածության ապահովում.
- եկեղեցականների բողոքների քննության իրականացում.
- ծխականների ամուսնությունների հետ կապված հարցերի քննություն.
- թեմի վանքերում օտար անձանց բնակության թույլտվության տրամադրում.
- Վանքական և Հոգևոր կառավարությունների անդամների հաստատում.
- թեմի եկեղեցիների դպիրների նշանակում.
- էջմիածնի սինոդին հոգևոր աստիճաններ շնորհելու կամ աստիճանագրկելու վերաբերյալ միջնորդությունների ներկայացում.
- վանքերի, եկեղեցիների, դպրոցների շինարարության թույլտվության տրամադրում.
- թեմի վանքերի, եկեղեցիների, հոգևորականների, դպրոցների, ծխականների թվի վերաբերյալ ցուցակները տեղերից ստանալու և պահպանելու իրավունք.
- Հոգևոր ատյանում եղած ֆինանսական միջոցների ամսական ստուգում իրականացնելու իրավունք.

¹ Պոլոժենիե, գլուխ V, հոդ. 72-74:

² Վրաստանի և Իմերեթի թեմի կոնսիստորիայի նիստերի արձանագրություններն ու օրագրությունները տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2181-2363:

- տարեկան հաշվետվության ներկայացում էջմիածնի սինոդին³:

Ըստ այդմ՝ կարելի է եզրակացնել, որ այն ուներ իրավասությունների բավական լայն շրջանակ և որոշակիորեն սահմանափակում էր թեմակալ առաջնորդի միանձնյա իշխանությունը:

Վրաստանի և Իմերեթի թեմի կոնսիստորիայի բացումը, գործունեությունը և հիմնական խնդիրները

Հովհաննես արքեպս. Գեղարդակրի (1802-1810) առաջնորդության ժամանակ Թիֆլիսում ստեղծված Հոգևոր կառավարության⁴ հիման վրա 1837 թ. օգոստոսի 7-ին բացվեց նաև Վրաստանի և Իմերեթի թեմի կոնսիստորիան⁵:

Կոնսիստորիայի առաջին անդամներ են նշանակվում Գևորգ վարդապետ Տեր-Դավթյանը, Գևորգ ավագ քին. Մեիրաբյանցը, Հարություն ավագ քին. Վարդանյանցը, Տեր Ստեփաննոս Տեր-Հովհաննիսյանցը⁶: Վերջիններս երկար չեն պաշտոնավարել: 1840-1842 թթ. նոր անդամներ են նշանակվում՝ Եփրեմ վարդապետ Երզնկյանցը, ավագ քին. Մովսես Սայադնեանցը, ավագ քին. Ավետիք Պոպովը, Վարդան քին. Քամոյանցը⁷: Դիվանատան առաջին քարտուղար է նշանակվում Հովհաննես Կարապետի Խուբյանցը (1837-1841)⁸, էկզեկուտոր՝ Հակոբ Կարինյանցը (հետագայում՝ դիվանատան քարտուղար)⁹:

Վրաստանի և Իմերեթի թեմի կոնսիստորիայի բացվելուց անմիջապես հետո թեմակալ առաջնորդ Կարապետ Բագրատունին (1837-1856) էջմիածնի սինոդի հաստատմանը հանձնեց ծառայողների ժամանակավոր հաստիքացուցակը, սակայն գործի անցնելուց հետո, տեսնելով աշխատանքի իրական ծավալները, որոշեց ավելացնել ինչպես հաստիքների քանակը, այնպես և վարձատրության չափը¹⁰: Սակայն էջմիածնի սինոդն ի սկզբանե ընդդիմացավ՝ առաջարկելով բավարարվել եղածով և աշխատանքի հրավիրել ջանասեր աստիճանավորների, իսկ միջոցների պակասը լրացնել սեփական աշխատասիրությամբ, որն աննկատ չէր մնա. «Առ այս Սինհոդոսդ էջմիածնեայ 'ի 22-ն հոկտեմբերի նոյն ամի N° 1218 տուե-

³ Պոլոժենիե, հոդ. 77: Թեմակալ առաջնորդի իրավունքների և պարտականությունների մասին տե՛ս գլուխ IV, հոդ. 55-71:

⁴ Երիցեան 1895, 458: Նախորդ Հոգևոր կառավարության անավարտ գործերի ցանկը տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 4, գ. 259, թ. 1-7 շրջ.-ով:

⁵ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 39, թ. 1:

⁶ Ծառայողական ցուցակները տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 39, թ. 51 շրջ.- 66:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 83, թ. 26:

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2184, թ. 2-3 և շրջ.: Ծառայողական ցուցակը տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 564, թ. 11-13:

⁹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 39, թ. 17; գ. 83, թ. 30:

¹⁰ Մելքոնյան 1999, 62-65:

րէր գիտել, զի նա ոչ կարէ համաձայնել առ հաստատութիւն նորոգ առաջարկեալ շտատի. մինչև չգտանել զայլ հաւատարմագոյն աղբիւս արդեանց և հրամայել հրավիրել զաստիճանաւորս և զայլ անձինս, զամենայն դժուարութիւնս և չքատր միջոցս լցուցանել սեփական երկասիրութեամբ և անդով գործունէութեամբք, որք և ոչ մնացին անտես յիտումն ժամանակի...»¹¹:

1838 թ. մարտի 25-ին Էջմիածնի սինոդի № 205 հրամանով հաստատած հաստիքացուցակն անփոփոխ մնաց մինչև XIX դարի 40-ական թվականների վերջը:

1847 թ. կաթողիկոս Ներսես Ե-ն կոնսիստորիայի ծախսերը պակասեցնելու նպատակով կրճատեց հաստիքների թիվը՝ թողնելով քարտուղարին, չորս գրագիրներին, իսկ գանձապահի պաշտոնն էլ հանձնվեց կոնսիստորիայի անդամներից մեկին¹²: Ընդ որում, վերջիններիս ծառայության համար վարձատրություն սահմանված չէր: Նրանք պետք է աշխատեին հասարակական հիմունքներով: Վարձատրություն սահմանված էր միայն թեմակալ առաջնորդի¹³ և դիվանատան աշխատակիցների համար¹⁴: Սովորական երևույթ էր նաև մի քանի պաշտոնների համատեղումը մեկ անձի ձեռքում: Այդպիսով փորձ էր արվում միաժամանակ կրճատել կոնսիստորիայի ծախսերը և բարձրացնել տվյալ անձի աշխատավարձը: Դրա փոխարեն ընկնում էր աշխատանքի կատարողականությունը:

Վրաստանի և Իմերեթի թեմի կոնսիստորիայի գործունեության ծավալները պատկերացնելու համար նշենք, որ տարեկան մտից գրությունների թիվը եթե XIX դարի 30-ական թվականներին մոտ 121-ն էր, ապա նույն դարի 40-ական թվականներին հասավ 2318-ի¹⁵, իսկ 90-ական թվականներին հատեց 6000-ի սահմանը¹⁶: Դրանք տարաբնույթ էին. տնտեսական, դատական, վարչական, ծխականների և հոգևորականների տարբեր հարցերով խնդրագրեր, կտակների, նվիրատվությունների, նպաստների վերաբերյալ և այլն:

Տարբեր խնդրահարույց գործերի ընթացքը սովորաբար երկար ձգձգվում էր և կարող էր տևել տարիներ: Ինչպես բնութագրել է «Արձագանք» թերթի հոդվածագիրը, չնայած գրագրության ծավալների մեծացմանը, կարճ գրելու սովորությունն ընդունված չէր, ամեն ինչ լինում էր եր-

¹¹ ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 1012, թ. 1-ի շրջ.-2:

¹² ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 4058, թ. 5-ի շրջ.- 6:

¹³ Թեմակալ առաջնորդի տարեկան ծախսերի միջին գումարը կազմում էր մոտ 3500-4500 ռ. արծաթով:

¹⁴ Կոնսիստորիայի բացվելուց հետո առաջին քսանամյակում քարտուղարի տարեկան աշխատավարձը կազմում էր մոտ 360, 4-5 գրագիրներին միասին՝ մոտ 600, իսկ մյուս ծառայողներինը առանձին-առանձին՝ մոտ 180-200 ռուբլի արծաթով:

¹⁵ ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 4058, թ. 5-ի շրջ.:

¹⁶ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 544, թ. 2:

կար-բարակ օրագրությամբ, ուստի զարմանալի չէր կոնսիստորիայի դանդաղ գործավարության պատճառով նրա հետ առնչվողների մշտական դժգոհությունը¹⁷: Օրինակ՝ տնտեսական-դատական բնույթի գործերը միջինը կարող էին ձգձգվել 10-14 տարի: Այսպես՝ 1838 թ. մայիսին կոնսիստորիան գործ է բացում Թիֆլիսի Վանքի մայր եկեղեցու նախկին երեսփոխանի¹⁸ եկեղեցուն ունեցած 1500 ռուբլի պարտքի վերադարձման մասին: Գործի առնչությամբ գրագրությունը շարունակվում է մինչև 1851 թ.¹⁹: Նույն՝ 1838 թ., Որնակ գյուղի բնակիչ Աստվածատուր Ավետիսի Սաղաղյանցը խնդրագրով դիմում է կոնսիստորիային ապացուցելու իր՝ Թագուհի Արղությանցի ճորտը չլինելը: Հարցի առնչությամբ քննությունը շարունակվում է մինչև 1850 թ.²⁰:

13-14 տարի ձգձգվող գործերի քննությունների կարելի է հանդիպել անգամ XX դարի սկզբին: Օրինակ՝ 1900 թ. Թիֆլիսի Սբ Մինաս և Գանձակի Նորաշենի եկեղեցու երեսփոխանների դեմ բացված գործերը շարունակվում են մինչև 1913 և 1914 թվականները²¹: Կոնսիստորիայի անդամ Գրիգորիս ավագ քին. Երզնկյանցը²² տարեկան ամփոփիչ զեկուցագրում գրում էր. «Գործերն իրենց լուծումը շատ դանդաղ են ստանում, շնորհիվ շատ ուշ և մինչև անգամ պատահական ներկայացման Ատենիդ... Օրագրությունները կամ արձանագրությունները միակողմանի են կատարում...»²³:

Չլուծված գործերի կուտակումներին զուգահեռ տարածվեց նաև կաշառակերությունը: Ծխականներն իրենց դիմումների պատասխաններն արագ ստանալու համար հաճախ փորձում էին կաշառել կոնսիստորիայի պաշտոնյաներին: Ընդ որում, դա բնորոշ էր ոչ միայն Հայ, այլև Ռուսական եկեղեցու թեմերին, որտեղ կոնսիստորիաները կաթվածահար վիճակում հայտնվեցին հատկապես XIX դարի 60-ական թվականների սկզբներին²⁴:

Փաստաթղթաշրջանառության քանակի մեծացմանը զուգընթաց՝ կոնսիստորիաների օրակարգային խնդիրներից մեկը դարձավ որակյալ կաղ-

¹⁷ Արձագանք, 1883, № 27, 378:

¹⁸ Հայոց եկեղեցու թեմերի ծխական եկեղեցիների շարժական և անշարժ գույքի կառավարումն իրականացնում էր երեսփոխան (եկեղեցական) կոչվող պաշտոնյան, որն ընտրվում էր տվյալ եկեղեցու պատվավոր ծխականներից երեք տարի ժամկետով (Պոլոժենիե, գլուխ IX, հոդ. 121-126):

¹⁹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2375, թ. 1-108:

²⁰ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2376, թ. 1-46:

²¹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2464, թ. 1-58; գ. 2468, թ. 1-50:

²² Գրիգորիս Տեր-Հովհաննիսյան Երզնկյանցը մինչև կոնսիստորիայի անդամ նշանակվելը զբաղեցրել է Թիֆլիսի հայոց եկեղեցիների գործակալի պաշտոնը, եղել է նաև Թիֆլիսի Զրկինյանց Սբ. Կարապետ եկեղեցու քահանա:

²³ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 347, թ. 52 և շրջ.:

²⁴ Римский 1999, 87.

րերի հարցը: Բանն այն է, որ ցածր վարձատրության պատճառով շատերը նախընտրում էին աշխատանքի անցնել ավելի բարձր վարձատրվող պետական գրասենյակներում: Կարելի է հանդիպել անգամ իրավիճակի, երբ քարտուղարի պարտականություններն իր վրա էր վերցնում գրագիրը, սակայն վարձատրվում էր գրագրի չափով. «...Յայսմ միջոցի տեղի Ատենադարի ստեպ ստեպ մնայր դատարկ վասն այն՝ զի 'ի պատճառաւ սակաւութեան ռոճկին ոչ ոք 'ի հմուտ աստիճանաւորաց ցանկայր ունել զայն, նոյնպես և վասն այն՝ զի ներկայ միջոցիւք ոչ ոք վստահանայր յանձն առնուլ զձանր պատասխանատուութիւնս սորին, ուստի և զպաշտօն Ատենադարի ժամանակ առ ժամանակ վարէր մին 'ի գրագրաց՝ ստանալով զռոճիկ գրագրի. յայսպիսի տնօրէնութենէ թէպէտ կարճեցան ծախք կոնսիստորիս 'ի չտալոյ զբովանդակ ռոճիկս էկզէկուտորի, թարգմանի (արխիվարիուսի) և զմասն 'ի ռոճկաց Ատենադարի և գրագրաց, սակայն գործք և թուղթք կօնսիստորիս բազմացան երեք կամ չորս հազարի չափ...»²⁵:

Ինչպես նշվեց, XIX դարի 40-50-ական թթ. թեմակալ առաջնորդ Կարապետ Բագրատունու և Ներսես կաթողիկոսի միջև հարաբերությունների սրումը բացասաբար անդադարձավ թեմական վարչական կառույցի կազմակերպման գործընթացի վրա²⁶: Կոնսիստորիայի բացվելուց հետո առաջին քսանամյակում կուտակված խնդիրների լուծմանն ուղղված որոշակի քայլեր ձեռնարկվեցին միայն հաջորդ երկու թեմակալ առաջնորդների՝ Սարգիս արքեպս. Զալալյանցի (1857-1861)²⁷ և Մակար արքեպս. Թեղուտեցու (1864-1876)²⁸ օրոք:

1859 թ. Սարգիս արքեպս. Զալալյանցը կոնսիստորիայի անմխիթար վիճակի մասին էջմիածնի սինոդին գրում էր. «Բազմիցս նկատել եմ, թե զանազան հրամանագիրք դորին և պահանջք այլ և այլ ատենական տեղեաց և պաշտօնատար անձանց ընդ վսէմ առարկայից յընդ երկար ժամանակս մնան յԱտենի կօնսիստորիային առանց բաւարարական ընթացից, և ընդ նմին բազում գործք եկեղեցական կալուածոց մնան անվերջանալի... վասն, 'ի 22-ն հոկտեմբերի անցեալ ամի N° 184, յառաջարկեցի կօնսիստորիային բարուք դատողութեամբ և նուրբ ընտրողութեամբ 'ի բարեկարգել զներկա վիճակ դիւանատան նորին...»²⁹:

²⁵ ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 4058, թ. 6:

²⁶ Կարապետ Բագրատունու և Ներսես Աշտարակեցու փոխհարաբերությունների մասին տե՛ս Մելքոնյան 2006, 129-134:

²⁷ Ծառայողական ցուցակը տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 5717, թ. 14-19: Կյանքի և գործունեության մասին՝ ֆ. 468, ց. 2, գ. 112, թ. 1-19:

²⁸ Մակար Թեղուտեցու գործունեության մասին տե՛ս Тунян 2011, 1-207; Նշանավոր ճեմարանականներ 2005, 43-50:

²⁹ ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 4058, թ. 2:

Ըստ այդմ, թեմակալ առաջնորդն ստեղծեց հատուկ հանձնաժողով, որը, ստուգելով կոնսիստորիայի գործերը, կազմեց ծավալուն մի զեկուցագիր-նախագիծ («Գաղափար-Պրոյեկտ»)՝³⁰ որը ներկայացվեց նաև Էջմիածնի սինոդի դատին, քանզի դրա իրագործման համար անհրաժեշտ էր վերջինիս թույլտվությունը: Ինչպես նախկինում, այս անգամ ևս Էջմիածնի սինոդը չշտապեց հավանություն տալ բարեկարգման ծրագրին: Փոխադարձ գրագրությունները շարունակվեցին մինչև XIX դարի 70-ական թվականները: Ինչ վերաբերում է այդ ծրագրի բովանդակային կողմին, ապա այսպես կոչված «Պրոյեկտի» հեղինակները կոնսիստորիայում կուտակված խնդիրների լուծումը կապում էին վարձատրության բարձրացման և համապատասխան կադրերի պակասի լրացման հետ: Ընդ որում, խոսքը գլխավորապես դիվանատան քարտուղարի մասին էր: Երկարատև գրագրություններից հետո, ի վերջո, նրա վարձատրությունը բարձրացվեց, սակայն կոնսիստորիայում տիրող անմխիթար վիճակը չվերացվեց: 1837-1876 թթ. դիվանատան քարտուղարի պաշտոնում աշխատեց մոտ ութ անձ՝³¹ իսկ 1876-1895 թթ. դիվանատանը գլխավորեց Գրիգոր Բեկժանյանցը, որը Թիֆլիս էր տեղափոխվել Աստրախանի թեմից՝³²:

Հերթական անգամ վարձատրության հարցը բարձրացրեց թեմակալ առաջնորդ Գևորգ արքեպս. Սուրենյանցը (1894-1904)՝³³, որն Էջմիածնի սինոդին ուղղված նամակում գրում էր, որ 1885 թ. վերջինս, կազմելով թեմերի առաջնորդների հաստիքացուցակները, աշխատավարձը սահմանելիս դարձյալ հաշվի չի առել թեմերի տեղական առանձնահատկությունները: Ինչպես օրինակ՝ գնային տարբերությունները, կոնսիստորիաների ծանրաբեռնվածության աստիճանը և այլն՝³⁴:

Ընդհանուր առմամբ, նույն հարցերը, որոնք բարձրաձայնվել էին դեռևս XIX դարի 40-50-ական թթ., պահպանվեցին նաև հետագայում: Այսպես՝ XX դարի սկզբին Վրաստանի և Իմերեթի թեմի գործերի քննիչ նշանակված Մատթևոս վարդապետը՝³⁵ թեմի գործերի քննության վերաբերյալ իր զեկուցագրում բերում է տասնյակ օրինակներ չլուծված գործերից, որոնցից խնդրահարույց էին հատկապես կալվածքների կառավարման և ծխա-

³⁰ ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 4058, թ. 1-37:

³¹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 39, թ. 26, 30, ֆ. 56, ց. 1, գ. 3133, թ. 1-2, գ. 5542, թ. 2-3, գ. 6677, թ. 8-9:

³² Ծառայողական ցուցակը տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 8621, թ. 24-29:

³³ Ծառայողական ցուցակը տե՛ս Վաւերագրեր 2005, 47: Թեմակալ առաջնորդ նշանակվելու մասին՝ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 541, թ. 1:

³⁴ ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 544, թ. 2:

³⁵ Մատթևոս վարդապետ (հետագայում արք.) Մատթևոսյանը (1866-1936) ավելի ուշ՝ 1922 թ., նշանակվեց Բաքվի և Թուրքեստանի հայոց թեմի առաջնորդ:

կանների դիմումների հետ կապված գործերը³⁶: Ըստ էության, տասնամյակների ընթացքում խնդիրների և չլուծված գործերի կուտակումը նպաստեց ինչպես դժգոհությունների առաջացմանը ծխականների շրջանում, այնպես էլ անվստահության մթնոլորտի ստեղծմանը հոգևոր իշխանությունների հանդեպ:

Եզրակացություններ

Կոնսիստորիան, որպես թեմական կառավարման կենտրոնական վարչական մարմին, «Պոլոժենիե»-ով օժտվեց բավական ընդարձակ իրավունքներով և ուներ գործունեության լայն շրջանակներ:

Ինչպես Վրաստանի և Իմերեթի թեմի կոնսիստորիան, այնպես էլ մյուս կոնսիստորիաները գործնականում չկարողացան լիարժեքորեն ապահովել թեմական վարչական կառույցի արդյունավետ աշխատանքը: Թեմական իշխանությունները չուրացրին կառավարման նոր համակարգի թելադրած կանոնները: Այն մտայնությունը, որ կոնսիստորիայի գլխավոր գործող անձը դիվանատան քարտուղարն էր, թույլ չտվեց կատարել աշխատանքի համաչափ բաշխում և խուսափել գործերի մեծաթիվ կուտակումներից ու տարիներով ձգձգվող գրագրություններից: Հաճախ դրամական միջոցների խնայման նպատակով մի քանի պաշտոնների պարտականությունների համատեղումը մեկ անձի ձեռքում հանգեցնում էր աշխատանքի կատարման որակի նվազեցման: Դա նպաստեց բացասական երևույթների, մասնավորապես կաշառակերության արմատավորմանը:

Վրաստանի և Իմերեթի թեմի թեմակալ առաջնորդները Հոգևորատյանի բարեկարգման նպատակով քայլեր ձեռնարկեցին, սակայն վերոնշյալ խնդիրներն ամբողջական լուծում չստացան:

Գրականություն

Արձագանք, Թիֆլիս, «Տպ. Յ. Մարտիրոսեանցի», 3 հուլիսի, 1883, № 27, էջ 378:

Երիցեան Ա. 1895, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը եւ Կովկասի հայք 19-րդ դարում, Կ. Բ., Թիֆլիզ, «Մ. Շարաձէ», 592 էջ:

Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ) ֆ. 53 (Վրաստանի և Իմերեթի թեմի հայոց կոնսիստորիա), ց. 1, գ. 39, 83, 347, 541, 544, 2181-2363, 2375, 2376, 2464, 2468:

ֆ. 56 (Էջմիածնի Սուրբ Լուսավորչական Սինոդ), ց. 1, գ. 564, 1012, 3133, 4058, 5542, 5717, 6677, 8621, ց. 4, գ. 259, ց. 14, գ. 105:

³⁶ ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 14, գ. 105, թ. 9-20:

- Ֆ. 468 (Բանաստեղծ Հ. Թումանյանի ժողոված փաստաթղթերի հավաքածու),
 ց. 2, գ. 112:
- Մելքոնյան Ա. 1999, Կարապետ արքեպիսկոպոս: Կենսագրություն, Երևան,
 հրատ. նշված չէ, 112 էջ:
- Մելքոնյան Ա. 2006, Ներսես Ե Աշտարակեցի կաթողիկոս և Կարապետ
 արքեպիսկոպոս (կենսագրական զուգահեռներ), Էջմիածին, «Մայր
 Աթոռ Ս. Էջմիածին», է-Ը, էջ 129-134:
- Նշանավոր ճեմարանականներ 2005, Եղիշե ավագ քին. և ուրիշներ (խմբ.
 կազմ), Պրակ Ա, Էջմիածին, «Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին», 468 էջ:
 «Պոլոժենիե», գլուխ IV, հոդ. 55-71, գլուխ V, հոդ. 72-74, 77, գլուխ IX, հոդ.
 121-126:
- Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան 2005, Գէորգ Ե Սուրենեանց Կա-
 թողիկոս Ամենայն Հայոց, Ս. Բէիբուղեան (կազմող), Գիրք ԺԳ, Երեւան,
 «Մուղնի», 711 էջ:
- Римский С. 1999, Российская церковь в эпоху великих реформ, Москва, “изд.
 дом Грааль”, 567 с.
- Тунян В.Г. 2011, Деятельность католика Макара 1885-1891, Ереван, изд. “Чар-
 таргет”, 207 с.

ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԻՄԵՐԵԹԻ ԹԵՄԻ ԿՈՆՍԻՍՏՈՐԻԱՆ (XIX Դ. 30-ԱԿԱՆ ԹԹ. – XX Դ. ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՍՆԱՄՅԱԿ)

Վարդիթեր Գրիգորյան

Հովհաննես արքեպիսկոպոսի (1802-1810) առաջնորդության շրջանում
 Թիֆլիսում ստեղծված Հոգևոր կառավարության հիման վրա 1837 թ. օգոս-
 տոսի 7-ին բացվեց նաև Վրաստանի և Իմերեթի թեմի կոնսիստորիան:

Ինչպես Վրաստանի և Իմերեթի թեմի կոնսիստորիան, այնպես և մյուս
 կոնսիստորիաները գործնականում չկարողացան լիարժեքորեն ապահովել թե-
 մական վարչական կառույցի արդյունավետ աշխատանքը: Նրանց չհաջողվեց
 յուրացնել գրասենյակային վարչարարության կանոնները: Տասնամյակների
 ընթացքում խնդիրների կուտակումը նպաստեց թեմական վարչական կառույ-
 ցի լճացմանը:

Բանալի բառեր՝ թեմական կառավարում, կենտրոնական վարչական
 մարմին, կառուցվածք, գործունեության ոլորտ, խնդիրներ, բարեկարգում,
 լճացում:

КОНСИСТОРИЯ ГРУЗИНО-ИМЕРЕТИНСКОЙ ЕПАРХИИ АРМЯНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ ЦЕРКВИ (30-Е ГГ. XIX В. – ПЕРВОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ XX В.)

Вардитер Григорян

В период епархиального правления архиепископа Ованеса (1802-1810) в Тифлисе было основано Духовное правление, на базе которого 7 августа 1837 г. открылась консистория Грузино-имеретинской епархии Армянской Апостольской церкви.

Как консистория Грузино-имеретинской епархии, так и другие консистории на практике не смогли обеспечить эффективную работу епархиальной администрации. Им не удалось усвоить правила канцелярского делопроизводства. Накопившиеся на протяжении десятилетий проблемы в системе способствовали застою в епархиальной административной структуре.

Ключевые слова – епархиальное управление, центральный административный орган, структура, сфера деятельности, задачи, благоустройство, застой.

CONSISTORY OF THE GEORGIAN-IMERETI DIOCESE OF THE ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH (FROM 30S OF THE XIX CENTURY – UP TO THE FIRST DECADE OF THE XX CENTURY)

Varditer Grigoryan

During the diocesan administration of Archbishop Hovhannes (1802-1810), Spiritual government was founded in Tiflis. Based on it, the consistory of the Georgian-Imereti Diocese of the Armenian Apostolic Church was opened on August 7, 1837.

However, both the consistory of the Georgian-Imereti Diocese, and the other consistories in practice failed to ensure the effective work of the diocesan administrative structure. They could not accept the rules of office administration. For decades, the accumulation of problems in the system led to stagnation of the diocesan administrative structure.

Key words – Diocesan administration, central administrative body, structure, field of activity, problems, optimization, stagnation.